

ЗА РОЛЯТА НА СЕКСУАЛНИТЕ ОТНОШЕНИЯ В БРАКА – ПАРАЛЕЛИ МЕЖДУ СРЕДНОВЕКОВНИЯ ИЗТОК И ЗАПАД

Сашка Георгиева

Християнската литература изобилства от съчинения, които пропагандират идеята, че първоначално хората били безупречно Божие творение, лишено от сексуалност. Голямата част от агиографските творби защитават именно тази концепция. Идеалният християнин има една единствена цел в живота си – борба с тленното и произхождащите от него грехове, грижа за душата с оглед на отвъдното ѝ блаженство. Колкото по-пълна е победата над тленното тяло и неговите нужди, толкова повече християнинът се доближава до образа на първия човек такъв, какъвто е бил сътворен, и следователно толкова по-близо и до божествения първообраз¹. Много от светците са постигнали този идеал, като превъзможват своята сексуалност и така възвисяват душите си. Очевидно идеята е, че половото желание не било присъщо на първите хора такива, каквито са били сътворени, а е една от тежките последици от първородния грях. Християнските мислители от ранните векове на утвърждаване на християнската религия са оставили и конкретни разсъждения по въпроса за половата същност на хората. Григорий Нисийски, един от най-почитаните Отци на църквата, както и Йоан Златоуст, стигат до заключението, че сексуалността не е била присъща на първоначалното състояние на човешката природа, а се е появила в резултат на това, че дяволът съблазнил Ева. Тази идея била възприета в Русия, където в съчинения от XVIII в. се подчертава казаното в Библията, че Ева е създадена като помощничка на Адам и се твърди, че отношенията между тях трябвало да бъдат изключително духовни, а половото желание възникнало едва когато грехът навлязъл в света поради невъздържаност и неподчинение². Същото внушение съдържат и някои източноправославни апокрифи, разпространявани в България, в които идеята за физическото единство между мъжа и жената се свързва не със сексуални отношения, а с отношения на обич, уважение и взаимопомощ, присъщи на духовната любов³. Западните мислители също смятат, че сексуалните отношения са зло. На това мнение са

например Тертулиан, Августин, Исидор Севилски, Григорий Велики. На Запад обаче се появява друга хипотеза за възникването на сексуалните отношения. Св. Августин например смята, че те са съществували от самото начало, но не са били свързани с похотливост и страст. Независимо от различията всички духовници са на мнение, че сексуалността е израз на несъвършенството на хората, а животът без сексуални отношения е истинската стълба към християнското съвършенство.

Пътят на отшелничеството и самопожертвувателната вяра в Бога бил горещо препоръчван, но християнските проповедници били далеч от мисълта, че той може да бъде следван от всички. Още в Новия Завет е залегнала идеята, че не всекииму е дадено да постигне величието на девството (Мат. 19: 10–12). Тази идея апостол Павел доразвил в своите послания. Така въпреки че девството се смятало за най-висша форма на праведност⁴, християнската религия допускала до царството небесно и вярващи, които водели значително по-природосъобразен начин на живот. Неслучайно на Изток толкова широко разпространение получил култът към Константин и Елена. Елена е един пример за светица-съпруга. Такива светици рядко се срещат и макар да са описвани като грижовни към своите съпрузи, никога не са възхвалявани за това, че даряват съпрузите си с физическа любов⁵. Напротив, най-възвишеният идеал за семейни отношения били отношенията на Дева Мария и земния ѝ съпруг Йосиф. Неслучайно на Запад се подчертава фактът, че тя е девица, което личи в предпочитаната форма за обръщение към нея – Дева Мария. На Изток църквата проявява склонност да подчертава майчинските ѝ качества, като я нарича предимно Богородица, но и на Изток, и на Запад Мария е почитана като “най-чиста и безупречна” и възхвалявана заради своето целомъдрие. Макар в Източна Европа да не наблягали на брачния модел, олицетворяван от Мария и Йосиф, те все пак го възприемат като идеал за брачни отношения. И на Изток, и на Запад идеален е бракът, който не се консумира. През Ранното средновековие малцина християнски мислители се изказвали положително за брака и брачната любов, както например византийския богослов Йоан Дамаскин (ок. 675 – 749 г.): “Нека всеки мъж да се радва на жена си. Нека не се черви, а да влиза при нея и да ляга в леглото ѝ ден и нощ. Нека се любят и да се гледат като съпруг и съпруга. И да помнят: “Не се лишавайте един от друг, освен по взаимно съгласие.” [Павел. I Кор. 7: 5] Въздържаш ли се от съвкупление? Не искаш да спиш със съпруга си? Тогава този, на когото отказваш облекчение, ще

иде другаде и ще съгреша и неговият грях ще се дължи на твоето въздържание”⁶.

По-голямата част от християнските книжовници обаче смятат, че сексуалните отношения в брака трябва да бъдат сведени до минимум, само колкото да осигурят създаването на потомство. Според Исидор Севилски отвъд тези нужди сексът е грях. Григорий Велики пък предупреждава, че ако съпрузите искат да се предпазят от грях, най-сигурното е да не консумират брака си въобще.

Очевидно сексът бил смятан за осквернителен дори в рамките на християнския брак. Именно затова светите люде предпочитали да живеят с брачните си партньори като с брат или сестра. Тази тема е позната в цяла християнска Европа⁷. Старобългарските книжовници, следвайки византийския пример, също пропагандирали тази своеобразна форма на целомъдрие. В един случай бракът се сключва единствено заради волята на родителите, но остава неконсумиран по взаимното съгласие на двамата съпрузи, желаещи, макар и венчани, да живеят в целомъдрие⁸. В други случаи християнските богослови възхваляват брака, когато той се сключва “не за търсене на удоволствия, а за раждане и възпитаване на деца”, и така оправдават половите взаимоотношения между мъжа и жената, имащи единствено за цел продължаване на рода⁹. Света Филотея Темнишка също постига своята святост, след като склонила своя съпруг, наложен ѝ от родителите, да живеят “в чистота и целомъдрие”, а моралният аргумент за този избор е стремежът да останат чисти в преходния земен живот, за да бъдат достойни за вечния блажен живот с Христос. Има и практически съображения, свързани с реални страни от брачното съжителство като бременност, раждане, гледане на децата и грижи за мъжа, но вплетени в една отблъскваща картина¹⁰.

Въпреки черните краски, с които се описват последиците от половото общуване между съпрузите, няма съмнение, че славянските проповедници са били напълно наясно с ролята на сексуалните отношения за възпроизвеждането на човешкия род и когато се изказват положително за брака, обикновено свързват тази институция с Божията повеля, изречена при сътворението на Адам и Ева, хората да се множат и да пълнят земята¹¹. Няма спор, че християнските богослови и на Изток, и на Запад в преобладаващото си мнозинство са убедени, че “девството е велико и възвишено; женитбата не е същото, но е без грях”¹². Този цитат от “Беседата” на Презвитер Козма е синтезиран израз на християнското гледище, което с неохота приема необходимостта от сексуален живот и възприема брака преди всичко като

средство против блудство, задължително за слабите духом, неспособни да се въздържат “телесно и мислено” от полови желаниа.

От друга страна, съпрузите, избрали да живеят “в девство и чистота”, рядко са описвани като безчувствени – напротив, те изпитват силна и чиста любов един към друг, заради която са готови да умрат заедно и заедно да влязат в небесните чертози¹³. Християнските мислители изглежда не са правели задължително връзка между любовта и сексуалното привличане. Напротив, някои проповедници дори са ги противопоставяли. И на Изток, и на Запад проповедниците различават два типа любов. Единият тип е плътската любов, която била подхранвана от сладострастието, водела до бедствени последствия като похотливост, ревност, лудост и можела да се сравнява с тежък грях като прелюбодаянието. А другият тип е духовната любов, която според францисканския монах Жилбер от Турне, живял и творил в Западна Европа през XIII в., е истинската съпрузеска любов¹⁴. Именно духовната любов свързва двамата съпрузи в духовно единство и отговаря на любовта, която свързва Христос и църквата и която според апостол Павел¹⁵ трябва да бъде пример за брачните отношения. Оттук и логичното изключване на половия контакт като задължителен елемент на брака. Или, както пише св. Василий Велики, “Съвкуплението не е брак, нито начало на брака”¹⁶.

Каноните на православната църква не изисквали валидността на брака да се определя от това дали е консумиран, или не. За разлика от това на Запад през втората половина на IX в. се появява теорията на рейнския епископ Хинкмар, според която бракът може да се смята за валиден едва след като е консумиран. Тази идея среща голям отпор от страна на мнозинството западни книжовници и така се заражда продължилият векове спор дали съгласието за брак или съвкуплението трябва да се смятат за основополагащи при оформянето на един брачен съюз. Нещо повече – мислителите на Запад, макар и неохотно, приемат за даденост връзката между брака и сексуалните отношения, поради което дълго време спорят дали бракът може да се причисли към църковните тайнства, докато на Изток подобни съмнения не съществуват. Православните богослови предпочитат да си затварят очите пред необходимостта от секс за продължаване на потомството (без да я отричат) и да наблягат преди всичко на чудодейната сила на молитвата към Бога, но не и да се съмняват в свещения характер на брака¹⁷. По този повод популярни на Изток стават примерите за чудотворно зачатие, осъществено след горещи молитви за дете. Така се е родил например Иларион Мъгленски според житието му, написано от Патриарх Евтимий¹⁸. Така се е родил и Прохор Пшински¹⁹, Алексей човек Божи²⁰ и др.

Интересно е, че богословската книжнина в средновековна България например почти не свързва сексуалните отношения в брака с неговото биологическо предназначение – създаването на деца. Вниманието е съсредоточено повече върху усилията да се подчертае, че половите контакти между мъжа и жената са допустими единствено в рамките на брака. Така че човек можел да примири несъвършенствата на тленното си тяло, изразени в съществуването на подобни потребности, с необходимостта да води праведен живот само ако се венчае, защото, както казва апостол Павел, цитиран от Презвитер Козма (и не само от него), само “брачното легло е чисто, а блудниците и прелюбодейците ще съди Бог”²¹. Такива разсъждения свеждат значението на християнския брак до нивото на средство срещу блудство.

И докато на Изток това становище сякаш се запазва непроменено през цялото Средновековие, на Запад определено се забелязва еволюция. Западните мислители от края на XII в. нататък в сравнение със своите предшественици имат по-положително отношение към брака и дори към сексуалните отношения между съпрузите²². Някои проповедници даже стигат до признанието, че удоволствието от секса е положителен фактор в брака, въздействащ благотворно върху връзката между съпрузите²³.

Разбира се, положителното отношение към любовта, секса и дори брака през този период все още е рядко срещано явление. Най-влиятелните умове все още нямат ясно становище по тези въпроси. По въпроса за ролята на секса за конституирането на брака се очертават две школи – в Болоня и в Париж, които спорят дали плътското единение има съществена роля при създаването на брачния съюз. Според французите един брак е сключен, ако младоженците са дали съгласието си за това, а според Болонската школа – бракът се смята за сключен, след като бъде консумиран. Най-авторитетният канонист на дванадесетото столетие, Грациан, съчетава двете теории, като превръща и съгласието, и съвкуплението в елементи, узаконяващи брачния съюз. Според Грациан бракът е както духовен съюз, постигнат чрез изказването на съгласие от страна и на мъжа, и на жената, така и физическо единение, постигнато чрез съвкуплението²⁴. Все пак Грациан не пропуска да подчертае, следвайки Августин Блажени, че сексуалните отношения по всяка вероятност са били различни в рая и нямали нищо общо със страстта и похотливостта, които се появили едва след първородния грях и осквернили половия акт. Това обаче не означава, че бракът трябва да се отрича или осъжда, защото според Грациан чувственото удоволствие има второстепенно значение в брачните отношения. Истинската цел на брачния полов живот е създаването на деца. Християните не трябва да се женят заради сексуалното

удоволствие. Според разсъжденията на този западноевропейски мислител, вдъхновени от св. Йероним и Августин, в идеалния случай бракът трябва да се сключва, за да се осигури потомство, в краен случай, за да се избягват изкушенията на прелюбодеянието и блудството, и в никакъв случай за задоволяване на страсти и търсене на сексуално удоволствие²⁵. Така стигнахме до още една съществена разлика в начина на мислене на западните и източните богослови, канонисти и проповедници. На Изток темата за индивидуалното удоволствие в половото общуване никога не е била обект на дискусии.

В Западна Европа крайгълен камък при очертаване същността на брачните отношения става възгледът на Августин за съпругеския дълг, превърнат в законова норма в законодателството на Грациан²⁶. Идеята за съпругеския дълг превръща брачния секс не само в право, но и в задължение – правото на единия брачен партньор да поиска сексуално общение и задължението на другия да откликне на това желание.

Макар и да не получава конкретно название и да не е обект на обстояйни размисли и спорове, този възглед е познат и всепризнат и в православната общност²⁷. Разликата е, че православните проповедници не се позовават на Августин, а на Йоан Златоуст или направо на апостол Павел, от който черпят своите аргументи и Августин, и Йоан Златоуст. Така описва съпругеските отношения например старобългарският книжовник Презвитер Козма, като дословно цитира Първото послание на апостол Павел до коринтяните: “Мъжът нека отдава на жената дължимата любов, а също така и жената – на мъжа. 4. Жената не е господарка на тялото си, а мъжът; така също и мъжът не е господар на тялото си, а жената. Не се лишавайте един от друг, освен по съгласие за [известно] време, за да пребъдвате в пост и молитви, и пак бъдете заедно”²⁸.

В своето съчинение Презвитер Козма, също като Августин и Грациан, формулира основните цели на християнския брак, една от които е да създаде условия за избягване на прелюбодейството и блудството чрез моралното задължение на брачния партньор да откликва на сексуалните желания на половинката си. Българският проповедник не използва понятието “съпругески дълг”, но именно за спазването на този дълг ратува презвитер Козма, когато поучава мъжете “всичко да става със съгласието на вашите жени”, а на жените казва: “Въздържаш ли се, жено, и не искаш ли да се събираш с мъжа си, той, понеже не се насища, бяга от тебе и другаде съгрешава. Ала неговият грях се отдава на твоето въздържание... Ако искаш да се въздържаш, убеди си мъжа, та да добиеш два венеца – на въздържание и любов, а не на въздържание и на неспокойство”²⁹. От друга страна, руската епитимийна

литература приема за грях, ако мъжът, обзет от похот, посегне на жена си без нейното съгласие, и предвижда шестседмична епитимия за такова провинение³⁰. Това говори, че руските духовници са признавали на жената правото да отказва на мъжа си полово съвкупление и не са следвали повелите на апостол Павел в това отношение.

Независимо обаче от това дали сексуалният живот между мъжа и жената се е свързвал единствено със създаването на потомство или и с взаимната отговорност за сексуалното поведение на брачния партньор, все пак няма съмнение, че и на Изток, и на Запад той е признат като необходим и законен елемент на брака. Това се потвърждава и от молитвите за венчание, в които се отделя голямо внимание на по-непопулярния в богословската книжнина старозаветен призив “Плодете се и се множете, пълнете земята” (Бит. 1: 28)³¹.

Августин, а след него и Грациан обаче формулират и една трета цел на християнския брак, а именно да насърчава взаимната подкрепа и любовта между съпрузите, които засвидетелстват своята привързаност един към друг чрез сексуалното си единение. От XII в. нататък западните каноници започват да проявяват много по-голям интерес към ролята на секса за емоционалната обвързаност на съпрузите³². Това обаче не означава, че се е променила господстващата представа за идеалните брачни отношения – те все още са онези брачни отношения, в които сексуалните контакти са ограничени до минимум и не са свързани с изпитването на удоволствие. Като цяло западните теолози осъждат гледището, че сексът не е грях, но все пак съществува и мнение, според което удоволствието е законна човешка цел, самото удоволствие не е грях, грешен е невъздържаният стремеж към него, следователно съпрузите не извършват грях, ако изпитват наслада от сексуалното си общуване, стига да проявяват умереност. Това становище обаче се осъжда от мнозинството католически проповедници³³. По-късно се появяват и такива като Никола от Лира, които отбелязват, че взаимното удоволствие от брачното съвкупление създава отношения на привързаност, които заздравяват брака, защото жененият мъж с радост се връща при съпругата си, предвкусвайки удоволствията от общението с нея³⁴.

Все пак до края на Средновековието и на Запад, и на Изток господстващ ще си остане възгледът, че сексът между съпрузи е разрешен само ако е резултат на богоугодни намерения – било за да се създаде дете, било да се предпази партньорът от блудство или прелюбодеяние. Женените трябва да са умерени и въздържани във физическия контакт помежду си и да не се стремят да изпитват удоволствие от него.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Сырку, П.** К истории исправления книг в Болгарии в XIV в. Т. 1. Санкт Петербург, 1898, с. 172.

² **Савва, В., С. Платонов, В. Дружинин.** Вновь открытия полемическая сочинения XVII века против еретиков. Летопись занятий императорской археографической комиссии за 1905 г. Т. 18, СПб., 1907, с. 167; **Левин, Ив.** Секс и общество на православните славяни. С., 1991 (**Левин, Ив.** Секс и общество...), с. 56.

³ Слово за Адам и Ева от началото до свършека. – В: Стара българска литература (СБЛ). Т. 1. Съст., ред. Д. Петканова. С., 1982, с. 36 сл.; **Иванов, Й.** Богомилски книги и легенди. С., 1925, фототипно издание, С., 1970, с. 215, 349 сл.; **Георгиев, Е.** Литература на изострени класови борби. С., 1962 г., с. 92; Слово за Адам и..., с. 38, 39; Разумник. – В: СБЛ, Т. 1, с. 340.

⁴ Мат. 10: 37; Павел. I Кор. 7: 25.

⁵ **Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 69.

⁶ De sacris parallelis, PG, 96: 258.

⁷ **Leclercq, Dom Jean.** Le mariage vu par les moines au XIIe siècle. Paris, 1983, p. 43.

⁸ **Йоасаф Бдински.** Слово за св. Филотея – **Kalužniacki, E.** Aus der Panegyrischen..., S. 103.

⁹ **Дуйчев, И.** Из старата българска книжнина. Т. 1, С., 1942, с. 8.

¹⁰ **Kalužniacki, E.** Werke..., S. 82–83.

¹¹ **Презвитер Козма.** Беседа против богомилите. Изворът ще се цитира по изданието на **Бегунов Ю. К.** Козма пресвитер в славянских литературах. С. 1973, с. 370. Виж неприемливото противоположно мнение на Ив Левин в книгата ѝ “Секс и общество...”, където авторката твърди, че “православните богослови не могли да оправдаят брака въз основа на създаването на потомство” и смятали, че истински светите хора могли да създават деца и без секс. – Вж **Левин, Ив.** Секс и общество..., 73–83 – посочените извори (поне българските) категорично не подкрепят становището на авторката; вж и бел. 17 тук по-долу.

¹² **Презвитер Козма.** Беседа..., с. 370 (Превод в СБЛ, Т. 2. Съст. ред. Л. Грашева. С., 1982, с. 65).

¹³ Чудесата на Богородица, 1712 г. Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” (НБКМ), 740 (168), л. 120а-123б. За примери от руската средновековна книжнина вж. **Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 71-73.

¹⁴ **Vecchio, S.** The Good Wife. – In: A in the West. Vol. 2. Ed. Christiane Klapisch-Zuber. Cambridge, Massacuzettes, London, 1992, p. 110.

¹⁵ **Павел,** Еф. 5: 29, 32.

¹⁶ Правила на св. Василий, ст. 26. – **Бенешевич, В.** Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований. Ст.-Петербург, 1906, с. 486.

¹⁷ Това обаче не означава, че не са признавали наличието на сексуални отношения в рамките на брака, както твърди Левин (**Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 71 сл). Почти никъде в житията не се говори за сексуални отношения между благоверните родители на бъдещите светци, но и не се отрича наличието им, нещо повече – в житието на Алексий човек Божи изрично се казва, че бащата на Алексий “се беше зарекъл да се не допре до жена си” (родила детето по Божие благоволение, макар че била бездетна), но “след като се бе родил синът му”. Очевидно трябва да приемем за неверни всички заключения, направени от Ив Левин въз основа на това погрешно четене на изворите, и най-вече твърдението, че “създаването на потомство било премахнато като оправдание” за съществуването на брачни отношения (**Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 79). Впрочем самата Левин отхвърля това си твърдение и го заменя с противоположното в същата книга, на с. 168.

¹⁸ **Патриарх Евтимий.** Пространно житие на Иларион Мъгленски. – В: Житиеписни творби, Стара българска литература. Т. 4. Съст., ред. Кл. Иванова. С., 1986 (СБЛ, Т. 4), 89–90.

¹⁹ Народно житие на Прохор Пшински. – СБЛ. Т. 4, с. 166.

²⁰ Пространно житие на Алексий (Алексей) човек Божи. – СБЛ. Т. 4, с. 424.

²¹ **Павел.** Евр. 13: 4; I Кор. 7: 2; Рим. 7: 3; **Презвитер Козма.** Беседа..., с. 371.

²² **Vynum, C.** Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages. Los Angeles, 1982, p. 142.

²³ **Leclercq.** Le mariage..., p. 69–70.

²⁴ **Gratian.** Canon Law on Marriage (12th c.), case 27, question II, 1, 36. Цитиран в: Women’s Lives in Medieval Europe: a source book. Ed. Emilie Amt. New York, London, 1993, pp. 79, 80; **Brundage, J.** Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe. Chicago, London, Variorum, 1993, p. 235.

²⁵ **Brundage, J.** Law, Sex, and..., p. 240.

²⁶ *Ibid.*, p. 241.

²⁷ Виж необоснованото противоположно мнение на Ив Левин в книгата. – **Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 79, 86, 245.

²⁸ **Презвитер Козма.** Беседа..., 368–372.

²⁹ *Ibid.*, 368–369.

³⁰ **Левин, Ив.** Секс и общество..., с. 245.

³¹ Зайковски требник. – НБКМ-БИА, 960, л. 19а.

³² **Brundage, J.** Law, Sex, and..., p. 415.

³³ *Ibid.*, p. 429.

³⁴ *Ibid.*, p. 447.

ABOUT THE ROLE OF SEXUAL RELATIONS IN MARRIAGE – PARALLELS BETWEEN THE MEDIAEVAL EAST AND WEST

SUMMARY

The article starts with the Christian idea that originally people were not created like sexual beings. According to most hagiographic works perfect Christians had one and only aim in their lives – to fight against the flesh and the ensuing sins and take care for their souls. Many saints achieved that purpose surmounting their sexuality and thus elevating their souls. Both in the East and in the West theologians and preachers believed that sexual relations were evil but in the West appeared different idea about sexual relations. St Augustine thought they existed from the very beginning but were not connected with lust and passion. However, in spite of the differences clerics all over Christian Europe were convinced that life without sexual relations is the real stairway to Christian perfection.

That is the reason why marital relations like those between Virgin Mary and her earthly husband Josef were the loftiest ideal of such relations. Both in the East and in the West the ideal marriage was the one which was not consummated. There were some theologians who believed that marital sex was good, but they were few. The dominating notion was that sex was desecrating even in marriage. However, no one denied the role of these relations for the reproduction of mankind, which was one of the purposes why people were encouraged to get married if, of course, they were not able to restrain themselves.

The article tries to define mediaeval Christian notion about the connection between love and sexual attraction, about the meaning of love between spouses. The author outlines differences in the attitude of Eastern and Western canonists towards the role of sexual relations in constituting the marital institution, and towards sexual pleasure, which was never a matter of discussions in the East.

Despite the differences revealed the author derives the conclusion that during the Middle Ages both in the East and in the West dominated the conception that sex between spouses was accepted only if it was a result of pious intentions like creating children, or protecting the other spouse against fornication and adultery. Clerics advised married couples to be moderate and restrained in their physical contacts and not to strive for pleasure.